

УДК 32:330.341.2

Топалова С.О.

Харківський інститут банківської справи УБС НБУ

ПРАВЛЯЧА ЕЛІТА В ЯПОНІЇ: ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ ТА ДЕМОКРАТИЧНИХ ІННОВАЦІЙ

Досліджуються особливості формування та функціонування правлячої еліти в сучасній Японії, виявляються її головні відмінності від політичної еліти в західних демократіях. Показано специфіку поєднання політичних традицій, що формувались на релігійно-міфологічній основі та запозичених із західної культури принципів і процедур, що впливають на діяльність еліти.

Ключові слова: правляча еліта, традиції, синтоїзм, конфуціанство, лояльність.

Топалова С.А.

ПРАВЯЩАЯ ЭЛИТА В ЯПОНИИ: ВЛИЯНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ И ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ

Исследуются особенности формирования и функционирования правящей элиты в современной Японии, иллюстрируются ее главные отличия от политической элиты в западных демократиях. Показана специфика сочетания политических традиций, которые формировались на религиозно-мифологической почве и заимствованных из западной культуры принципов и процедур, влияющих на функционирование элиты.

Ключевые слова: правящая элита, традиции, синтоизм, конфуцианство, лояльность.

Topalova S.

THE RULING ELITE IN JAPAN : THE IMPACT OF NATIONAL TRADITIONS AND DEMOCRATIC INNOVATIONS

This article explores the characteristics of the formation and functioning of the ruling elite in modern Japan, its main differences from the political elites in Western democracies are illustrated . Was shown the specificity of the combination of political traditions that have been formed on the basis of religious, mythological ground and borrowed from Western culture policies and procedures of the functioning of the elite.

Key words : ruling elite , tradition, Shinto, Confucianism, loyalty.

Сучасна Японія, яку відносять до „стабільних демократій”, набула такого статусу абсолютно особливим шляхом. Спираючись на вікові традиції, що формувались під впливом міфології синтоїзму та моральної доктрини конфуціанства, правляча еліта впродовж усіх історичних періодів цілеспрямовано надавала офіційній державній ідеології форми соціального міфу, в рамках якого впроваджувались ключові принципи функціонування влади та її взаємодії із суспільством. Як наслідок і сама еліта стала продуктом цього соціального міфу. Її ключові риси – раціоналізм і прагматизм, здатність до вибіркового запозичення досягнень інших культур і підпорядкування їх потребам

власного розвитку зробили можливою демократизацію на основі власних традицій і національної ідентичності, що формувались як далекі від будь-яких основ демократії. Це визначає особливу актуальність дослідження.

Визначальною рисою політичної культури японського суспільства кінця ХХ – початку ХХІ ст. залишається значно більше, ніж в інших культурах, тяжіння до політичного міфосприйняття і міфомислення, які, однак, є суттєво видозміненими під впливом західноєвропейської культури. У Японії, на відміну від країн Західної Європи, процес політичної та культурної модернізації не змінив основ і способів регулювання суспільного життя у політичній та інших сферах, характеру стосунків між владою і суспільством. Унаслідок „прищеплення” демократичних

паростків на національне політико-міфологічне підґрунтя сформувалася унікальна система із традиційною сутністю і демократичним „фасадом”, які органічно поєдналися. Специфіка формування, структура, діяльність правлячої еліти у Японії наочно демонструють поєднання вікових традицій і демократичних новацій ХХ століття, які є, по суті, продуктами різних міфологічних систем. Виявлення головних особливостей сучасної правлячої еліти, що є наслідком взаємопроникнення національного та запозиченого, є *метою* статті.

З точки зору реалізації поставленої мети, найбільший інтерес викликають роботи Т.Сила-Новицької, Е.Зільбермана, В.Єрьоміна, Е.Молодякова, Л.Гришелевої, П.Латишева, А.Мещерякова, К.Саркісова та ін.

„У нашій країні розбіжності в думках чи інтересах, джерелом яких є відмінності статусів, легко долаються шляхом унікальної гармонії, що черпається з одного джерела. В усьому не боротьба є кінцевою метою, а гармонія. Все приносить плоди, а не вмирає, руйнуючись. У цьому великий дух нашої нації” – зазначає Т.Сила-Новицька із посиланням на роботу Хідзіката Кадеуо „Теорія японської культури та ідеологія імператорської системи” [1]. Прагнення до гармонії, що притаманне людині, суспільству, владі, в окремі періоди розвитку стає особливо гострим. Однак шляхи її досягнення залишаються непізнаними, тому й сама ідея гармонії перетворюється на міф – привабливий і недосяжний. Японія ж демонструє інший приклад – досягнення суспільної гармонії на основі міфу.

Дослідження політичної системи сучасної Японії, а також головних етапів становлення державності та специфіки релігійно-політичного міфу в рамках кожного з них дає підстави для виділення низки ключових відмінностей функціонування правлячої еліти, виявлення в них частки національного традиційного та адаптованого з інших культур.

По-перше, японська еліта не є суто, чи хоча б більшою мірою, політичною. Ця суспільна верства включає депутатів та урядових чиновників, представників ділових кіл, військових та інтелектуалів, осіб, що мають високий рівень авторитету й престижу у суспільстві. Політична, економічна, освітня стратегія є наслідком

їх співпраці й вироблення узгодженого підходу до вирішення проблем і визначення перспектив. На нашу думку, це є прямим наслідком вікового впливу синтоїзму та конфуціанства, в рамках яких у свідомості суспільства формувалися уявлення про державу, владу, націю, що не були пов’язані із політичними теоріями й обґрунтуванням ролі політичних інститутів, науковою постановкою проблем їх взаємодії та ін. Джерелами уявлень про владу були зібрання давніх міфів, укладені згідно з політичним замовленням; образи імператорів, сформовані на основі тих самих міфологічних уявлень і релігійно-світського культу імператора; змінювані інтерпретації синтоїстсько-конфуціанської політичної доктрини згідно з владними стратегіями у конкретні періоди. Соціальний устрій Японії також формувалася як родовий. Головними конкурентами за владу і, відповідно, суб’єктами влади були впливові аристократичні роди. Тобто формувалася не егалітарна, а авторитарна природа суспільства, яка і до сьогодні зберігає ці ознаки.

По-друге, у державі-сім’ї, не зважаючи на всі зовнішні впливи і формальні зміни, домінуючим залишається уявлення про імператора як символ справедливості й законності, національної єдності, а про правлячу еліту – як взірць батьківської турботи про підданих і відповідальних за підтримання суспільного порядку в усіх сферах, основою якого є згода і лояльність. З іншого боку, сучасна еліта є нащадком традиційної та еліти, що правила у період Мейдзі. Її поступове розширення за рахунок представників інших кіл призвело до втрати релігійної поваги і певного розмивання образу правлячого класу. Тому в уяві японців немає чіткого розмежування на політичну і не політичну еліту.

По-третє, як зазначають дослідники, головною характеристикою японської системи управління є згода і консенсус. Е.Зільберман застосовує такий вислів: „Загін володарів верховних країною править полюбовно” [2]. Ця риса системи має глибоке історичне коріння. Ще з давньої японської міфології виводилось уявлення про те, що основоположним у житті є принцип гармонії, якому підпорядковуються як усі суспільні відносини, так і відносини між людиною і природою. Найбільш активне впровадження цього

принципу як політичного було пов'язане із обґрунтуванням „кокутай” та значними зусиллями влади впродовж кількох періодів з його впровадження, зокрема, і через систему освіти. Таким чином, міфологічні традиції, підкріплювані політичною стратегією держави, сформували ті стійкі принципи, які складають основу сучасної політичної системи. У діяльності усіх політичних інститутів, які формально функціонують згідно з демократичними принципами, домінуючим залишається уявлення про гармонію, а не про конфлікт, як ключову передумову стабільності системи й ефективності її функціонування. Тому всі урядові дебати, парламентські голосування, акції протесту набувають конфліктних форм, проте ця конфліктність залишається зовнішньою видимістю. Сутність усіх політичних процесів визначається прагненням до згоди й гармонії. Отже, кожне важливе рішення стає наслідком не конфлікту, а консенсусу.

По-четверте, ключову роль у підготовці еліти завжди відігравала система освіти, у рамках якої неодмінно впроваджувалась політична доктрина держави. Таким чином, майбутні управлінці отримували не лише ґрунтовні фахові та загальні знання, але й усвідомлювали суть національних традицій і політичних стратегій, що визначають характер управління в державі. Як наслідок, представники еліти поєднують низку рис: високий рівень фахової кваліфікації; знання й глибоке усвідомлення національних традицій у суспільстві та управлінні ним; сприйняття своєї діяльності як спрямованої, передусім, на благо держави і як відповідальності; високий рівень інформованості у своїй галузі; досконале володіння мистецтвом аргументації власної позиції і водночас уміння й готовність врахувати аргументи інших для досягнення ключового принципу – гармонії.

По-п'яте, всі представники еліти, незалежно від того, до яких кіл належать – політичних, ділових, промислових, військових та ін., об'єднані спільною духовною основою – традиціями обов'язку перед суспільством, що мають глибоке національне коріння, яке походить від міфологічних уявлень про владу імператора та етики конфуціанства. Це підкріплювалось на різних етапах офіційною державною ідеологією, особливо культивувалось у

культурі самураїв і з неї стало активно поширюватись після революції Мейдзі на різні сфери, оскільки саме самураї ставали управлінцями різних рангів, промисловцями, банкірами. Для сучасного міністра чи іншого урядового чиновника, депутата, фінансиста чи „пересічного японця” основною мотивацією діяльності є добробут нації і відповідальність за його забезпечення. Особистий престиж і дохід не знаходяться на першому місці у системі пріоритетів. Тому й управлінець, і промисловець здатні співпрацювати у прийнятті важливих державних рішень і підтримувати їх навіть у тому випадку, якщо вони не приносять особистої користі кожному із них.

Ще одна особливість японської правлячої еліти, і водночас її ключова відмінність від західної визначається реальним становищем і роллю професійних політиків. Як правило, це представники правлячої партії, які мають більшість у парламенті, та інших партій, що співпрацюють із нею. Формально, згідно з логікою функціонування парламенту як вищого представницького інституту та визначених конституцією повноважень палат парламенту, саме представники більшості повинні мати велику політичну вагу. Однак японські реалії є такими, що політики є найменш впливовою групою серед усіх інших, що входять до складу правлячої еліти. Таке становище дослідники пояснюють саме відсутністю традицій, на яких би базувалась діяльність політичної еліти. Поява партій і професійних політиків стали наслідком західноєвропейського впливу. Тому вони не мають такого міфологічного авторитету влади, як у інституті імператора та тих представників, яких він наділяв управлінськими повноваженнями. Західні новації, які не знайшли національного підґрунтя, існують у вигляді певної „надбудови”. Роль політиків зводиться до „...законодавчого контролю над діяльністю уряду та контролю за суспільною думкою через депутатів парламенту” [2].

Професійні політики тісно співпрацюють із ЗМІ. Однак роль громадської думки і ЗМІ у Японії також суттєво відрізняється. Оскільки з давніх міфологічних джерел та конфуціанства виходило уявлення про те, що імператор править згідно з волею богині Аматерасу і по-батьківськи піклується про підданих, у сучасних японців домінує „генетична

звичка” довіряти правителям і давати їм можливість діяти на власний розсуд. Оскільки носії влади також „генетично” сприймали свою владу як відповідальність, вони й сьогодні намагаються не переступати „межі дозволеного” і не приймати рішень, які можуть викликати обурення в суспільстві. Знову виявляється домінування принципів блага нації та гармонії. У цій ситуації нові західні інститути реалізують функцію легітимації традиційних механізмів влади.

Винятково важлива роль у складі правлячої еліти належить інтелектуалам, що також має традиційне коріння. Згідно з релігійними традиціями синтоїзму та етики конфуціанства, вчитель (першими вчителями були священнослужителі, а після позбавлення синтоїзму статусу державної релігії, як зазначалося вище, саме вони стали вчителями у світських школах та інших навчальних закладах), з одного боку, завжди мав найвищий авторитет у суспільстві, а з іншого – відчував моральний обов’язок служити суспільству. Ці ж якості притаманні сучасним інтелектуалам, до яких належать провідні фахівці у різних галузях, науковці, викладачі університетів, експерти, оглядачі й представники ЗМІ, діячі культури. Їхня роль у процесі прийняття державних рішень є вагомою, навіть більшою, ніж роль професійних політиків, хоча й не завжди публічною. Інтелектуали є експертами і радниками, які консультують управлінців з широкого кола питань у різних галузях. Без таких фахових консультацій рішення не приймаються. В основі співпраці управлінців та інтелектуалів ті самі три „міфологічні кити”: благо нації; відповідальність; гармонія.

У середовищі японської правлячої еліти неформальні, неофіційні, персональні зв’язки домінують над формальними організаційними, що також має стійке традиційне підґрунтя. Протягом століть культивувалась особиста відданість імператору й особиста відповідальність кожного як найвищі чесноти; у контексті патерналістської концепції визначалися взаємні обов’язки правителів і підданих у державі-сім’ї; етичні норми встановлювали жорсткі вимоги щодо поведінки стосовно всіх, з ким існували родинні чи ділові відносини. Наслідком цього є не лише існування широкої сітки особистих зв’язків, що використовуються для просу-

вання на посади, але й наявність офіційного реєстру, за яким можна простежити особисті стосунки впливових людей.

Процес оновлення еліти також більше регулюється традиціями, ніж формальним правилами. Урядові чиновники, які займають високі посади, згідно традиції, мають іти у відставку у віці 55 років, щоб не перешкоджати молодим. Вони стають радниками.

Також варто відмітити вирішальну роль системи освіти у підготовці майбутньої національної еліти, головними критеріями входження до якої є не належність до впливових аристократичних сімей, бізнесових чи інших кіл, а наявність якостей, які мають бути притаманні представникам еліти. Ключовими серед них є не лише ґрунтовні знання у певних галузях, але й усвідомлення особливого політичного шляху нації та слідування ним. Тому вихідці із нижчих суспільних верств, за наявності цих якостей, можуть досягати елітних статусів, а нащадки впливових представників еліти, за їх відсутності, не мають шансів на входження до її вищих ешелонів. Завдання формування цих якостей покладається на систему освіти. Впровадження вагомих політичних новацій і стратегій неодмінно супроводжувалось, особливо з часів реставрації Мейдзі, розробкою та реалізацією відповідних освітніх стратегій, покликаних поступово, на різних етапах освітнього процесу формувати розуміння державної ідеології та переконання у її відповідності національному духу і традиціям, найбільшій доцільності і правильності. Сучасний підхід і, відповідно, вимоги до потенційного претендента на елітний статус також не обмежуються наявністю високого рівня фахових знань. Освічена людина має бути носієм національного духу та традицій, відтворювати їх у своїй повсякденній діяльності у будь-якій галузі. Таким чином, саме усвідомлення внутрішньої сутності особливої національної системи і готовність та здатність її відтворювати у власній діяльності виступає необхідною умовою входження до еліти, а формування цих якостей є надзвичайно важливим завданням системи освіти.

Освіта, що забезпечує просування до вершини соціальної піраміди, поєднує загальну доступність і жорсткий відбір. Першою сходинкою є привілейована

загальноосвітня школа, можливість навчатись у якій забезпечує успішне поетапне складання загальноосвітніх екзаменів. Другою – вищий навчальний заклад, успішне закінчення якого дає можливість поступати до університету, випускник якого може претендувати на управлінські посади середнього рівня, стати бізнесменом та ін. На усіх етапах здійснюється жорсткий „відсів” згідно з українськими критеріями якості знань. Вершиною „освітньої піраміди” є Токійський університет, випускники якого претендують на посади вищих рангів. Отже, система освіти є „соціальним ліфтом”, який забезпечує „просування на верхні поверхи” тих, хто виявився здатним проявити елітні якості.

Вікові традиції та сучасні політичні реалії, характер проблем, які необхідно вирішувати, суперечливо впливають на процес взаємодії еліт у ході прийняття рішень. З одного боку, прагнення до гармонії, що залишається основою функціонування політичної системи, вимагає узгодженості і компромісу. З іншого – наявна гостра й жорстка конкуренція за владу і статуси, що неодмінно породжує конфлікти. Однак домінування принципу гармонії стримує прояви цих конфліктів у відкритих формах. Тому найчастіше вони набувають вигляду прихованих інтриг, взаємного маніпулювання, за якими маскується досить жорстка конкуренція. Неодмінною причиною припинення суперництва та переходу до співробітництва стають стратегічні інтереси держави чи зовнішні загрози. Факт виникнення та усвідомлення елітою їхньої суті означає зміну конфліктної моделі відносин на консенсусну.

Для прийняття стратегічних рішень у різних галузях створюються тимчасові комісії, які включають представників різних елітних прошарків, а також інтелектуалів, які безпосередньо працюють у відповідній сфері. Саме так вирішувались ключові питання реформування виборчої системи, системи освіти, державної політики у галузі енергетики та ін. Як правило, масштабність проблеми збільшує масштабність участі в її вирішенні. У якості прикладу можна згадати процес вироблення рішення про долю атомної енергетики після аварії на АЕС Фукусіма.

На нашу думку, такий підхід має декілька позитивних моментів, що

заслужують на особливу увагу з точки зору вироблення механізмів прийняття ефективних рішень та адаптації досвіду. Завдяки реальній участі фахівців-інтелектуалів прийняті рішення спираються на бачення проблеми „зсередини” а не з „висоти всезнаючого бюрократа”; базуються на фаховому розумінні можливих варіантів рішення та зіставленні мети й наявних способів її реалізації; орієнтують на спільну відповідальність, відчуття якої стимулює до прийняття більш виваженого рішення. Таким чином, унеможливується ситуація, традиційна для системи-симулякра, коли рішення, прийняте управлінням на основі бачення проблеми з „висоти пташиного польоту”, „спускається” до виконавців без врахування необхідних і наявних ресурсів і на них же покладається повна відповідальність за його виконання, яке має відбутися не завдяки наявним ресурсам, а всупереч їх відсутності. Крім того, кожне рішення, прийняте у такий спосіб, зміцнює традиції співпраці і солідарної відповідальності, що, на нашу думку, має суттєві переваги.

Варто відмітити кілька національних особливостей характеру політичних рішень, що приймаються елітою, оскільки він також чітко демонструє вплив вікових традицій. По-перше, японці здавна більше покладаються на „природний перебіг подій”, тому й сьогодні намагаються уникати прийняття жорстких і однозначних рішень. Тривалою є процедура узгодження позицій і домовленостей, яка часто поглинає рішення через втрату його актуальності, або через неможливість досягти згоди. По-друге, пріоритетною завжди є позиція найстаршого члена відповідної елітної групи, яка викладається і обговорюється першою. Він же націлює колег на пошуки компромісу. Якщо його не вдається досягти, голосування не проводиться, а консультації продовжуються до наступного засідання. Голосування проводиться тільки тоді, коли вдалося досягти згоди, а його результати завідомо прогнозовані. По-третє, прийняте колективно рішення передбачає і колективну відповідальність, яка поширюється на всі складові тієї „піраміди”, що була задіяна у процесі прийняття рішення. По-четверте, японцям притаманний крайній прагматизм рішень, які мають сенс і силу доти, доки актуальною є проблема, що вирішується та

реальними умови, що стали причиною прийняття рішення.

Описані підходи, процедури прийняття і характер рішень сприймаються японцями як найбільш доцільні, що свідчить про глибоке вкорінення у свідомості суспільства і у політичній системі політико-міфологічних уявлень і сформованих на їх основі принципів. Очевидно, вони сприймаються не на рівні розуму і логіки, наукових теорій чи правових норм, а на рівні „суспільних інстинктів”, що передаються генетично і діють підсвідомо.

Як бачимо, правляча еліта Японії за ключовими характеристиками значно відрізняється від тієї соціальної групи, яку у західних країнах називають політичною елітою. Головними відмінностями є: функціонування еліти на основі традиційних політико-міфологічних уявлень про владу; пристосування західних елітарних концепцій і принципів функціонування та взаємодії еліт на різних рівнях влади до потреб легітимізації власних механізмів згідно з вимогами демократичного правління; існування запозичених новацій у вигляді „надбудови” над традиційними уявленнями про носіїв влади та морально-етичні мотиви їхньої діяльності; поєднання у діяльності еліти функцій прийняття

стратегічних державницьких рішень, мозкового центру нації, охоронця національних морально-етичних норм і верховного судді у справі їх дотримання; розмістившись правлячої еліти, за якої виділяється верхівка „елітної піраміди”, а середня ланка та основа не мають чітко окресленої соціальної межі, хоча у процесі прийняття рішень відіграють навіть більш вагомий роль, ніж політична верхівка; першочергове значення особистих зв'язків для входження в елітне середовище; особливе становище інтелектуалів у структурі правлячої еліти та їх визначальна роль у процесі прийняття рішень; двоєдиність освітньої й виховної функцій, що реалізуються системою освіти у процесі підготовки майбутньої еліти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сила-Новицкая Т. Культ императора в Японии: мифы, история, доктрины, политика [Електронний ресурс] / Т. Г. Сила-Новицкая. – Режим доступу: http://japanlit.ucoz.ru/_id/1/130_19_014--.pdf
2. Зильберман Э. Миф о вестернизации Японии [Електронний ресурс] / Э. Зильберман. – Режим доступу: <http://www.igrunov.ru/vin/vchk-vin-civil/tradition/1138716984.html>

УДК 32.019. 51: 654: 19

Головчук О.В.

Відкритий міжнародний університет розвитку людини „Україна”

ПОЛІТИЧНА ЗАЛЕЖНІСТЬ ТЕЛЕБАЧЕННЯ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Політична залежність телебачення являє собою реальну загрозу політичній культурі мовлення та демократичності телевізійних каналів. До причин політичної залежності належать: обмеженість прав журналістів і невиконання норм відповідних законів; складне економічне положення телеорганізацій; проблема використання телебачення, як засобу приходу до влади; непрофесійність команди журналістів; відсутність журналістської етики; небезпека судових позовів за „нанесення моральної шкоди”, маніпуляції навколо ліцензування студій; відсутність менеджменту для просування власного телевізійного продукту на національні канали тощо.

Ключові слова: політична залежність, політична свідомість, влада, комерціалізація, інформаційна політика.